

Gjuričová, Adéla, Kopeček, Michal (eds.): Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989

Kunštát, Daniel

Veröffentlichungsversion / Published Version

Rezension / review

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Kunštát, D. (2009). Gjuričová, Adéla, Kopeček, Michal (eds.): Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989. [Review of the book *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, by . A. K. M. . (. Gjuričová)]. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 45(2), 440-444. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-69100>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

mentalismus“ totalitních režimů – ale jen připomínat, genetická ani jiná souvislost tam není. Zajisté – k Památníku byla přistavěna po válce (již v roce 1946) Síně Rudé armády, která je ale – paradoxně – ve většině historických spisů o tomto období kvalifikována jako výjimečně kvalitní dílo, které se z kontextu pokleslého socialistického realismu vymyká. A konečně – nešťastný Památník je plný kupodivu dochovaných artefaktů z dvacátých až třicátých let, je tam mozaika podle Švabinského, freska podle Obrovského, překrásné sochařské a kovolitecké práce Horejcovy, mramorové reliéfy Pokorného atd. Vše ostatní, co autorka o Památníku píše, je přesné, zejména ten odkaz na absurdní „soužití“ anti-bolševické tradice legionářské s „dějinami třídních bojů“ – snad jen to příliš přímočaré propojení s totalitní architekturou stalinsko-speerovskou této monumentální stavbě přece jenom poněkud křivdí.

V závěru autorka naznačuje možné souvislosti „pražských proměn“ s vývojem a aktuálním stavem literatury: sama jako bohemistka by nám měla jistě mnoho co nového povědět stejně tak, jako se jí to podařilo v této rozsahem nevelké, ale mimořádně hutné knížce. Poslední slova jsou nejen postesknutím, ale snad i výzvou: „Výsledkem dobře fundovaných komparativních analýz by mohly být výsledky natolik nové, že Čechy, které ačkoliv jsou země s Polskem sousedícím, by mohly přestat být z mnoha hledisek pro nás Poláky *terra incognita*“ (s. 138 – kurziva autorka). Bohužel to platí vzájemně – čím více se vzdalujeme od doby, kdy jsme se v Polsku učili nejen sociologii, ale i občanskému odporu, tím více se nám vzdaluje Polsko jako země zajímavá, přitažlivá a kulturně atraktivní.

Miloslav Petrušek

Adéla Gjuričová, Michal Kopeček (eds.):
Kapitoly z dějin české demokracie
po roce 1989

Praha, Litomyšl, Paseka 2008, 324 s.

Na stránkách Kapitol se sešli čeští i zahraniční badatelé mladší a střední generace, kteří se pokusili nahlédnout polistopadový vývoj z hlediska dlouhodobějších trendů a diskontinuit moderního českého politického života. Politika tvořící rámec „příběhu transformace“ přitom má v jejich pojetí takřka „aristotelský“ přesah: zahrnuje nejen strany, ideologie, osobnosti politiků či instituce občanské společnosti, nýbrž také reflexi transformace, jak ji můžeme sledovat z literárních a filmových zpracování nebo na fenoménu ostalgie.

Autorský okruh se v tomto záběru cele doplňuje. Podává překvapivě konsekventní výpověď o nedávné minulosti, která je naší žitou současností, ale zároveň se stává (zejména 90. léta) stále více součástí moderních dějin. Aniž by snad toto souznění bylo explicitně avizováno, vyplynulo jakoby bezděky, z přirozené tendence ke kritické distanci od balastu politiky i k určité sdílené perspektivě, která v rekonstrukci historického vývoje překračuje každodenní agendu aktuálního politického diskurzu. Rozličně zaměřeni odborníci „archeologicky“ rozkrývají podstatné: ožívují význam pojmů jako politická kultura, občanská veřejnost, politika dějin, kultura kolektivní identity či vztah historie a dějinné paměti. V centru pozornosti se ocitají jednotliví aktéři politického života, jejich generačně a zkušenostně podmíněný mentální horizont a sociální kontext jednání. Dotýkají se snad všech velkých společenských diskuzí – sporů o „nepolitickou politiku“, model ekonomické reformy, přítomnost antisystémové komunistické strany či vliv normalizační kultury, jejichž společným referenčním bodem je grandiózní téma tzv. vyrovnání se s minulostí. Odmítají ale jeho politicky jednostranné akcentování a podtrhují „neopominutelné a mnohovrstevné působení minu-

losti v současnosti“ neboli „komplexní podmíněnost přítomnosti minulým vývojem a jeho následky“ (s. 11).

Jakési archetypální uchopení tématu nadnesl v úvodní části („Zrod a vývoj české politické scény“) Jiří Suk. Jeho nesmírně hutná a interpretačně hluboká studie vykresluje obraz „politického“ Václava Havla v letech 1969–1992, sledující proměnu symbolické hlavy opozice a nezávislého intelektuála s vyhraněným názorem na politiku v profesionálního politika.

Havel vetkl do erbu celému disentu apelativní, morálně inspirované pojetí politiky jako obrany svobodného veřejného prostoru a oživení smyslu pro věci obecné. „Paralelní polis“ (připomeňme, že pomyslný copyright termínu přináležejí Václavu Bendovi) Charty 77 navzdory původně nepolitickému étosu představovala politikum par excellence. Působila v prostředí *nemožnosti politiky*, nezbylo jí tedy než sebedefinovat se morálně, obsadit předpolitickou, existenciální vrstvu občanského angažmá.

Suk originálně komentuje jádro Havlova „normalizačního“ myšlení, esej *Moc bezmocných*. Budoucí prezident zde exponuje degradaci autenticity světa na ideologickou kvaziskutečnost, odcizení člověka od pravdy, samopohyb „posttotalitního systému“. V duchu Arendtové traktuje patrný nárok každé diktatury na ovládnutí jedince zevnitř. Polarizace mezi „životem ve lži“ a „životem v pravdě“ zde není, jak je někdy Havlovými kritiky neprávem vykládána, absolutní instancí vyvolených, ale vyjádřením vůle k rozhodné svobodomyšlnosti, která je imanentním, jakkoliv často skrytým atributem společnosti. A z této ukryté sféry společenského vědomí a svědomí, onoho patočkovského „přirozeného světa“, dochází k pozvolné erozi, která režim rozrušuje a z níž nakonec vzejde systémová změna.

Na sklonku 80. let se politika stává možnou a Havel politikem na zapřenou. Coby přirozený vůdce revoluce (a Občan-

ského fóra) chce být v přechodném období pouze zprostředkovatelem politického dialogu. Stává se ale velmi nekonvenční, aktivistickou hlavou státu, jehož charizmatická autorita se rozprostřela nad celou společností. V duchu chartistických tradic iniciuje historický kompromis, což mimo jiné umožnilo hladké vplynutí komunistické strany do demokratického stranického spektra.

V *Moci bezmocných* předpokládá, že posttotalitní systém nahradí samosprávná „postdemokracie“, formální instituce „systému“ budou potlačeny a klasická demokracie poslouží jen jako přechodná éra. Tato představa byla na hony vzdálena rutinní přeměně totality na tradiční parlamentarismus opřený o politické strany (v Havlově pojetí spíše „partajničeni“). Omezení moci stran se stalo kvintesencí jeho politického uvažování i praxe. Spontánní občanské sebevyjádření versus formální instituce, to je v posledku autentické dilema politiky a východisko postdemokracie. OF se chovalo jako strana, ale odmítalo se jako strana vymezit – také pod vlivem Havlových idejí. O slovo se však záhy začalo hlásit stranicví a představy prezidenta narazily na odpor. Suk hovoří v souvislosti s jeho politickým působením v letech 1989–1992 o deficitu efektivity. Komplikovaná ústavní architektura federace znemožňovala integraci státu a stabilizaci poměrů. Stranické vyjednávání bylo zdoluhavé, parlamentní praxe příliš prozaická a neproduktivní. Dohody, kompromisy, procedury. Taková byla všední politika jako umění možného. A radikálně odlišné Havlovo *dramatické* pojetí politiky logicky vneslo trvalé napětí mezi prezidentem a stranou. Napětí, které se po celá 90. léta vynořovalo v nejrůznějších kontextech.

Deanna Wooley se zaměřila na proces utváření studentského hnutí a odkazuje jeho vznik k tradicím českého disentu i západních sociálních hnutí. Všimá si emancipace studentstva jako specifické sociální skupiny a identifikace studentů s určitými interpretacemi kolektivního sebeuvědomění („svědomí národa“, „studenti-mučedníci“).

ci revoluce“). Magdaléna Hadjiisky předložila analýzu prehistorie Občanské demokratické strany, která vznikla z velké části díky tomu, že využila organizační strukturu OF a přitáhla řadu jeho místních aktivistů a nově zvolených zástupců. Anatomii rozrůzněni ilustruje na půdorysu konfliktu „gradualistů“ („legalistů“) z centra a „radikálů“ („revolucionářů“) z regionálních elit. Proces diferenciací v rámci hnutí nastává krátce po volbách. Vynořují se první obavy ohledně tempa a hloubky změn, nejviditelněji zhmotněné do rozporů o rychlost přechodu k tržnímu hospodářství a o míru „vyrovnaní se s minulostí“ (lustrace). Podtrhuje podstatnou roli místních fór při znovuzavádění stranického modelu a ukazuje zdánlivý paradox: „volání po zastřešení a po vedení, tlak na „zestraničtění“ politického života přišly zdola“ (s. 74). Vnitřní organizace OF se opírala o horizontální vztahy ve formálně nezakotvené struktuře, delegační logiku a nehierarchický princip samosprávnosti. Oligarchizace a vážné schodky odpovědnosti a reprezentace vedly k mohutné vzpouře „základny“, řadových „členů“. Rozhodovací moc se ocitla v rukách úzce provázaných postdisidentských skupin, které se nechtěly angažovat v budování politické organizace. Jali se v nejvyšších státních funkcích pracovat přímo na tvorbě nových demokratických institucí, zatímco síť profesionálních volebních manažerů zůstala jedinou platformou vertikální komunikace, avšak neměla k dispozici žádný efektivní nástroj k formulování politických požadavků. A právě tuto vrstvu funkcionářů dokázali oslovit otcové zakladatelé ODS, mající jako jediní v lůně hnutí vytvořenu strategii systematického podchycování kádrů.

Vladimír Handl se zabývá procesem transformace komunistické strany od „strategie levicového ústupu“ k „nechtěné evropeizaci“, čili od ghetta a převládnutí ortodoxně komunistického kurzu provázené odchodem modernizačně laděných členů, přes období stabilizace a růstu (1993–2004)

až po vyhledávaného partnera (faktická parlamentní koalice s ČSSD v letech 2005 až 2006). Autor, jehož text patří k tomu nejlepšímu, co bylo na dané téma napsáno, si kladě otázku, proč strana transformační období vcelku úspěšně přestála navzdory tomu, že se nereformovala nebo reformovala jen částečně. Všimá si proměn ideového diskurzu uvnitř strany, specifického charakteru členské základny coby hlavního arbitra směřování strany a její neochoty k sociálnědemokratizaci. „Souhra faktorů, jako byly slabost stranického vedení, absence organizovaného reformního proudu a strategie, silná tradicionalistická základna a vnější podmínky, vyústila v prosazení „levicového ústupu““ (s. 102). Konzervativní marx-leninské křídlo si tak udrželo svou „kulturní hegemonii“ a otázka dalšího vývoje strany zůstává otevřena. Stejně jako počátkem 90. let.

Koncepční úvahy ODS o zahraniční politice ve vztahu k české státnosti, vlastenectví a nacionalitě a o místě českého státu ve sjednocené Evropě v podnětném textu rozebírá Adéla Gjuričová. Na pozadí motivu či mýtu české výjimečnosti až premiantství podtrhuje posun k nacionálnímu konzervatismu po r. 1997, v moderní české politice historicky dobře známé schéma. Zařazuje postoj ODS k EU do kontextu evropského euroskepticismu, přičemž jeho tvrdší forma „není ani tak vědomým strategickým manévrem, jako spíše pokračováním využití mobilizačních vzorců politiky, které ODS tak úspěšně používala v první polovině 90. let...“ (s. 128). Tento trend vrcholil v napjaté atmosféře uprostřed traumatizující debaty o odsunu před volbami v r. 2002, kdy ODS vytahuje „obranu národních zájmů“ jako stěžejní předvolební kartu.

Druhou část *Česká společnost a její reflexe transformace*, uvozuje studie z pera Jamese Krapfla o způsobech, v jakém historickém modu je „převypravován“ rok 1989. Poukazuje na základní významové narace revoluce. Na chápání revoluce jako metaforické romance, hrdinného boje mezi dob-

rem a zlem s bezmála transcendentním rozměrem („permanentní revolucionáři“). Revoluce jako komedie, soustřeďující se na téma národního usmíření (realisté z vedení OF prohlašující po pár týdnech revoluci za ukončenou). Revoluce jako tragédie, kdy někdejší „romantici“ podporují radikálnější směr (paradigma, na jehož základě vznikla ODS). A konečně, revoluce jako satira, revolta proti revoluci samé, „takzvané revoluci“.

Alena Fialová mapuje ozvěny polistopadových změn v prozaických dílech, jejichž (ne)přiznanou ambicí bylo postihnout „ducha doby“ (mj. Kohout, Klíma, Kantůrková, Frýbová, Třešňák, Topol). Petra Dominiková usiluje o totéž na poli kinematografie, když nastiňuje filmovou tematizaci průvodních jevů budování kapitalismu: restituce, podnikání, národnostní menšiny, turismus, komunisté, sexuální minority atd. Martin Franc vtipně glosuje současné odlesky konzumní kultury komunistické každodennosti. „Ostalgii v Čechách“ definuje jako „pozitivně zabarvený vztah k některému jevu z oblasti konzumu nebo přímo konzumnímu zboží v éře komunismu“ (s. 194). Vztah k různým výrobkům přitom vyvolává oproti intenzivní debatě o normalizační televizní zábavě a populární hudbě mnohem méně emocí. Ve Francově panoptikální ostalгии tak defilují zástupné ikony sdílené zkušenosti, major Zeman, žvýkačka Pedro, Michal David, céčka, ryze nesocialistický Sandokan, limonáda Kofola, Vitacit, igráček... V poslední studii oddílu se Hana Havelková zaměřila na návaznost českého ženského hnutí před listopadem a po něm. Nehledě na to, že tento text je věcně vcelku nepochopitelným apendixem této části knihy, čtenář si těžko může nepoložit otázku, „co chtěl básník říci“.

Závěrečný oddíl *Česká demokracie ve (střední) Evropě*, otevírá stař Michala Kopečka o roli národních dějin a přehodnocení historických tradic při upevňování a legitimizaci demokratického řádu. Kopečkův pokus o nové přetlumočení české historické

paměti a liberální tradice v kontextu stře-doevropského myšlení je obrazným pandá-nem Sukova úvodního příspěvku a představuje druhý vrchol knihy. Rehabilituje pojem liberální nacionalismus, slučující zdánlivě protichůdné kategorie. Funkční demokracie se chtě nechtě opírají o silně kohezní kolektivní národní identitu, kdy dualita občanského a etnického pojetí národa spočívá uvnitř každého národního projektu. Nelze jej vymezit geograficky, vždy jde o to, do jaké míry je nacionalismus umírněný, občansky definovaný, tj. má liberální formu. Národně-historické identita („paměť národa“) se v každém okamžiku aktivně vytváří či redefinuje a k jejímu přehodnocení nutně došlo i v nových demokraciích. Počátky moderní liberálně nacionalistické tradice spatřuje v protikomunistické opozici, která byla ve své podstatě liberální s důrazem na individuální autonomii a občanskou společnost. Spor o interpretaci a mytologizované podoby českých dějin na půdorysu dokumentu *Právo na dějiny*, který byl polemikou se stereotypním nacionálně sociálním pojetím dějin, vyústil v bouřlivý dialog o česko-německých vztazích. Podstatná byla sama diskuze o základních otázkách národních dějin, která se (stejně jako v Polsku a Maďarsku) stala podhoubím otevřené liberální politické kultury. Tento kritický liberálně nacionální historický diskurz zásadně ovlivnil politicko-kulturní imaginaci národního společenství. Vedl k „uznání nemožnosti a nesmyslnosti jakýchkoliv snah o utváření jednoho homogenního, závazného historického narativu...“ (s. 257).

Martin Myant se věnuje otázce, jaká verze kapitalismu v ČR vznikla, fázím jeho budování, genezi koncepčních konfliktů, poměrům mezi klíčovými transformačními prvky (privatizace, vývoj bankovníctví, zahraniční investice), jejich vztahu k minulosti a k převažujícím politickým ideologiím. Poukazuje na specifika státem řízeného „českého“ kapitalismu. Neboli příznačněji „bankovního socialismu“, kdy kupónová a podnikatelská privatizace dala vzniknout

modelu „izolovaných kapitalistů, které nekoordinují uspokojivě ani formální pravidla, ani liberální trh“ (s. 273). Vše navíc uvádí do kontextu současných západních diskusí o „podobách kapitalismu“ i komunistických a předkomunistických tradic. Trefně popisuje nepsaná východiska ekonomického uvažování. Optimistické představy o české ekonomice na počátku 90. let se opíraly o přesvědčení, že zdejší průmysl je srovnatelný se světovou špičkou, o vyspělosti státu v meziválečném období, o kvalitě manažerského a technického personálu.

Text Jiřího Příbáně se soustřeďuje na kontinuitní i diskontinuitní prvky právního systému, resp. na právní aspekty vyrovnávání se s minulostí z hlediska (re)formování a stabilizace kolektivních identit. Pozitivní právo kodifikuje kolektivní paměť jako první podmínku symbolického světa identity politické pospolitosti. Utváření kontraidentit po přechodu k demokracii se koncentruje kolem zavržení překonané minulosti a přítomnosti, která staví na budoucích nadějích. „V okamžiku revoluce se minulost rekonstruuje, aby autorizovala budoucnost, a přítomnost se interpretuje historicky kvůli tomu, aby byla zbavena své normativní síly a autority“ (s. 290). Kulturní systém udržuje sociální paměť tím, že vybírá a reprezentuje sociální minulost v souběžných procesech pamatování a zapomínání. Potíž je, že retroaktivně aplikovaná trestní spravedlnost (tedy dekomunizace) často selhává a formální právo se dostává do konfliktu s veřejným očekáváním a právním účinkem.

Kniha je určena širšímu okruhu čtenářů, kteří chtějí vlastní paměť soudobých dějin konfrontovat s výsledky výzkumu odborníků z nejrůznějších sociálněvědních disciplín – historie, politologie, sociologie, ekonomie, práva i literární a filmové vědy. Jistě neměla ambici být celistvým průvodcem dvěma desetiletími postkomunistické éry. Mnoho témat či aktérů pochopitelně absentuje, jiné zůstávají kdesi v decentním pozadí. Jednotlivé střípky však vytvářejí

nečekaně komplexní mozaiku. Svorníkem všech statí je tázání po možnostech a limitech demokracie po r. 1989, která je výsledkem střetávání a spolupůsobení univerzálních nároků a principů s kulturně-historickými determinantami. Procedurální a institucionální aspekty demokratizačních procesů autoři doplňují o dílčí sondy (nejednou spíše hlubinné diagnózy) do kolektivních identit, pamětí a jejich kolizí, kulturně-historických predispozic, specifických konstant politické tradice. V tomto dějinném (a geografickém) ukotvení moderní české demokracie, ve vědomí, že politický a společenský provoz není myslitelný bez složitého přediva historických podmínek, je kniha nejcennější. Elementárním předpokladem porozumění *každé* konkrétní historické formě demokracie je totiž právě reflexe těchto dějinných odkazů a závislostí, ať už mají obecnější, nebo zcela partikulární charakter.

Daniel Kunštát

Jiří Tomeš, David Festa, Josef Novotný et al.: *Konflikt světů a svět konfliktů. Střety idejí a zájmů v současném světě*

Praha, Nakladatelství P3K 2007, 349 s.

Jak vypadá postmoderní válka? Po konci studené války roste nebo klesá množství ozbrojených konfliktů a jejich obětí? Jaké jsou jejich příčiny a charakteristiky – a v čem jsou jiné oproti válečnému krveprolévání z dob bipolarity? Jiří Tomeš, politický geograf z Univerzity Karlovy a hlavní autor kolektivní monografie *Konflikt světů a svět konfliktů* (s podtitulem *Střety idejí a zájmů v současném světě*) pro nás má dvě zprávy. Ta dobrá říká, že postupně ubývá „klasických“ válek mezi státy. Ta špatná naopak upozorňuje, že narůstá počet nepřehledných, těžko kontrolovatelných a nadmíru brutálních ozbrojených konfliktů nižší intenzity odehrávajících se uvnitř jednotlivých států; nejčastěji v subsaharské Africe a okrajovém pásu Asie.